

ALOJZ JEMBRIH
Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu
ajembrih@hrstud.hr

ZAPIS UZ GLAGOLJSKI NOVI TESTAMENT IZ 1562./63., PRVI I DRUGI DIO U NOVOM IZDANJU (2013., 2015.).

Krajem listopada 2013. iz tiska je izašla knjiga – transliteracija glagoljskoga *Novoga testamenta* (1562., I. dio) povodom 450 godina prvotiska istoga *NT*. Da se podsjetimo, godine 2007. i 2008. u Zagrebu je, u izdanju Teološkoga fakulteta “Matija Vlačić Ilirik”, objavljen pretisak obaju prvotisaka – glagoljsko i ćirilsko izdanje (priređio i pogovor napisao A. Jembrih). Prema pretisku glagoljskoga prvotiska *NT* izrađena je transliteracija *NT* (I. dio, 1562./2013.).¹ Stoga je spomenuto izdanje pravi blagdan hrvatske biblijske riječi u povodu 450. obljetnice prvoga hrvatskoga cjelovitoga *NT* tiskanoga u Urachu (1563.), a prvoga u Hrvata uopće. Zato, kad se spominje, da “*Biblija* u Hrvata ima svoju dugu, može se reći tisućljetnu povijest i nadasve zanimljivu sudbinu”, onda je korektno i opravdano reći da u toj tisućljetnoj povijesti, svoje istaknuto mjesto (prvo u tiskanom obliku), u povijesti prevođenja *Biblije* na hrvatski jezik, pripada hrvatsko-uraškome prijevodu *NT* čiji je I. dio napisan, “da ga budu čitati i razumjeti i oni ki nisu naučni knjige glagoljičke čitati”.

Tim, moglo bi se reći, jubilarnim transliteriranim izdanjem, popunjava se i osvježava povijesno pamćenje o nastanku i postojanju prvoga hrvatskoga tiskanog prijevoda *Biblije*, u ovom slučaju *NT* na glagoljici, s jedne strane, a podsjeća i na spomenutu 450. obljetnicu velikoga prevoditeljskoga, izdavačkoga pothvata u 16. stoljeću izvan Hrvatske, s druge strane.

Ako se na umu ima činjenica da je čitava *Biblija* do kraja 2006. bila prevedena na 429 jezika, a samo *Novi zavjet* na 1145 jezika,² onda

1 Vidi: Dalmatin, Anton, Stipan Konzul. 2013. *Novi testament I. dio, 1562. Latinički prijepis glagoljskog izvornika*. Alojz Jembrih, Mateo Žagar, ur. Adventističko teološko visoko učilište Maruševec, Filozofski fakultet Zagreb, Školska knjiga; Zagreb; II. dio – 1563., Zagreb, 2015.

2 Podatci prema časopisu *Kairos*, br. 1, Zagreb; 2007.

možemo biti radosni i ponosni što je u taj broj uključen i prvi hrvatsko-uraški prijevod *NT*.

Zasluga i briga za hrvatske tiskane knjige, pa tako i *NT* u Urachu, pripada Stipanu Konzulu i Antunu Dalmatinu koji su u svom biblijskom prevoditeljsko-izdavačkom projektu bili potpomognuti od njemačkih mecena.³ K tome treba spomenuti i veliku darežljivost baruna Ivana Ungnade, koji je u svom dvorcu Amandenhof osigurao prostorije za smještaj tiskare te pružio punu opskrbu prevoditeljima. Čitavi pothvat (projekt) ostvarili su sa suradnicima, od kojih su neki bili mahom i hrvatski glagoljaši kao što su: Juraj Juričić iz Vinodola, Juraj Cvečić iz Pazina, Leonarda Merčerić iz Cresa, Matija Živčić iz Pazina, Ivan Fabijanić iz Pazina, Franjo Hlej (Klej) iz Gračišća, Ivan Lamella iz Pazina, Vinko Verneković i Matija Pomazanić iz Berma te niz drugih pomagača u tiskari i izvan nje.

Poznato je, da za ostvarenje neke ideje i cilja postoji netko od kojega je sve počelo. Tako je i u slučaju hrvatskoga prevoditeljsko-biblijskoga kruga u Urachu. Prema tome, valja poći do, točnije od početaka. Jedan se takav početak otkriva u rečenicama Primoža Trubara (1508. – 1586.) koji je, u *Predgovoru* svojega prijevoda *NT* (1557.), za svoje povjerenike u Kranjskoj zapisao: "(...) ko sem pri vas pridigal v slovenskem jeziku iz latinskih in nemških knjig, sem često vzdihnil in vzkliknil k Bogu, naj se zaradi posvečenja svojega imena in razširitve svojega kraljestva milostno ozre tudi na naš ubogi, preprosti, dobrosrčni slovenski narod (...), ter da bi se sv. pismo in dobre krščanske knjige prav prevedle in natisnule v slovenskem in hrvaškem jeziku."⁴ Trubara ta ideja nije napuštala, ona je

3 Za hrvatski tisak u Urachu darovali su novac: kralj Maksimilijan II. – 400 zlatnika, vojvoda Würtemberški Kristof – 300, Austrijski zemaljski staleži – 300, Štajerski zemaljski staleži – 100, Koruški zemaljski staleži – 100, Zemaljski grof od Hessena – 200, Izborni knez Saske – 200, pruski vojvoda Albrecht I. – 100 zlatnika itd. Prema Joži Rajhmanu, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana; 1986., str. 106. No, treba još reći da je Stipan Konzul osobno, prevozeći tiskane knjige u Njemačkoj, od grada do grada, uspio prikupiti tzv. donacijskoga novca. Tako je grad Strasbourg dao 460 florena (zlatinika), Nürnberg 400, Ulm 300, Frankfurt 20, Reutlingen 20, Regensburg 30, Rothenburg an der Tauber 100, Memmingen 100, Kempten 62, Lindau 68. Od pojedinih osoba u Augsburgu, dobio je Konzul 240 zlatinka, kK tome je i kralj Maksimilijan II. dao 200 zlatnika itd. Sve u svemu, njemački su dobrotvori za tiskanje hrvatskih knjiga u ono doba, doista, imali razumijevanje. Navedeni podatci prema: Schnurrer, Christian Friedrich. *Slavischer Bücher in Württemberg im 16. Jahrhundert*. Tübingen, 1799., 60–61.

4 Barbarić, Štefan. Slovenska reformacijska književnost v srednjeevropskem kontekstu. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. SAZU. Zbornik. Ljubljana,

tinjala i čekala trenutak svoga rasplamsavanja. Još je jedan poticaj vrijedan spomena. Naime, njega i Trubar navodi, a došao je od Petra Pavla Vergerija ml. koji je Trubaru pisao, također, o svojoj namjeri. Zato će Trubar zapisati: “(...) Zgoraj omenjeni gospod Vergerij mi je pisal, brž ko me je iztaknil, zapovrstjo nekaj pisem, želeč od mene izvedeti, če bi upal prevesti Biblijo v slovenski in hrvatski jezik; pri tem podjetju da hoče pomagati z dušo in telesom (...). Gospodu Vergeriju sem na njegovo pisanje in željo odgovoril najprej nekajkrat pismeno in nato, ko sva se sešla, vpričo nekaterih veleučenihi teologov takole: ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsagdo pa, ki bi hotel prevajati Biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. (...) razen tega ne znam hrvatski ne brati ne pisati. zatorej, sem rekel takart, se nočem lotiti tega imenitnega in težkega dela, prevajanja Biblije, razen če mi se dodelita dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali dva učanjaka iz teh dežel, ki bi znala dobro slovenski in bi dobro umela latinski in nemški jezik, ter dva Hrvata, ki bi znala govoriti dobro dalmatinski in bosanski in dobro in prav pisati hrvatski in cirilski.”⁵ Zahvaljujući Buzećanu Stipanu Konzulu (rođen u Buzetu, Piguenta, 1521. – umro, vjerojatno, u Željeznom ili okolici u današnjem Gradišću, 1579.,⁶ tada zapadna Ugarska) koji je iz Regensburga 1568. došao Hrvatima, imamo hrvatsku *Postillu*, koju je zajedno s Antunom Dalmatinom preveo na hrvatski jezik.⁷ Ta knjiga slovi za prvu tiskanu knjigu gradišćansko-hrvatske književnosti uopće. Stipan Konzul, iskusni znalac glagoljice i sam pop glagoljaš u župi Stari Pazin, prigrlio je protestantski smjer i otišao (pobjegao 1549.) u Kranjsku, najprije u Kranj, potom u Ljubljano, a iz Ljubljane u Njemačku k Trubaru, koji je također pobjegao iz Ljubljane zbog svog pristajanja uz reformaciju. Konzul je kod Trubara boravio kao gost i podstanar, a zarađivao je poučavanjem pjevanja. Boraveći kod

1986., 59; Sakrausky, Oskar. *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slovenischen und kroatischen Reformationswerk*, Wolfsberg, 1989., 90–108.

- 5 Sakrausky, *nav. dj.*, 1989., 96–97. Isto, cit.: Jembrih, 2007., *nav. dj.*, 29.
- 6 Konzul nije umro 1568. kako to, još danas, stoji na spomen-ploči u Buzetu u starom gradu. Iako sam apelirao da se ta godina izmijeni, gradske strukture Grada Buzeta, kao i inače u Hrvatskoj, ne respektiraju kompetentne apele pojedinih stručnjaka. Isto tako i danas se u napisima na njemačkom jeziku kod nekih autora navodi 1568. kao godina Konzulove smrti što svakako ne odgovara istini. Već je Ivan Kukuljević Sakcinski, pišući o Stipanu Konzulu, naveo da je umro 1579. Vidi: Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Glasoviti Hrvati u prošlosti*. Zagreb, 1886., 98–125; 125–160.
- 7 Vidi pisma što ih je Konzul pisao iz Regensburga Hansu Weispriachu, u mojoj knjizi: *Stipan Konzul i “Biblijski zavod” u Urachu* (2007.).

Trubara od 1552., sigurno su razgovarali o budućim planovima pa je tako Vergerijeve i Trubarova želja zasigurno iznova bila tema razgovora. Da jest svjedoči činjenica da se Konzul o Božiću 1557. prihvatio prevođenja na hrvatski iz Trubarova kranjskoga *NT* (1557.).⁸ Kad je Konzul preveo dio *NT*, dostavio je taj probni dio u Ljubljani 1559. gdje je već, također protjeran iz Istre, boravio Antun Dalmatin, koji je onda Konzulov prijevod korigirao, a potom, po preporuci ljubljanskih staleža, taj je prijevod dostavljen u Metliku na uvid znalcima hrvatskoga jezika i glagoljice. Ti znalci (povjerenstvo) su 28. kolovoza 1559. napisali i potpisali svoje izvješće u kojem hvale prijevod i preporučuju da se, osim na glagoljici, *NT* tiska i na ćirilici.⁹ O svemu tome postoje javno dostupni dokumenti i može ih se i danas pročitati.¹⁰

No, kada je *vox populi* izrekao svoj sud, u Urachu se tek tada moglo krenuti u slovo-tiskarske pripreme, pa je Konzula Trubar poslao u Nürnberg da tamo da izliti i rezati glagoljska slova “po navodilu in predpisu Štefana Konzula Istrana”. Tako je Trubar napisao u pismu 1. travnja 1560., uz ostalo, “(...) Enemu hrvaškemu duhovniku, namreč gospodu Štefanu Konzulu, sem pisal, naj se odpravi v Nürnberg (in upam, da je že tam) in naj da urezati in uliti hrvaške črke.”¹¹ Konzulu su uspješno *hrvaške čerke* izradili “dobri i umetljivi nemški meštri”, po uzoru “na staru hrvacku štampu u Brivijalih i Misali”. Kao svjedočanstvo o tome je veliki glagoljski probni otisak iz 1560. (200 primjeraka) koji je poslan na uvid i prosudbu, također, znalcima glagoljice i hrvatskoga jezika. Trubar je pak, zapisao, prigodom toga probnoga otiska: “(...) In hrvaške čerke, namreč petero alfabetov, tako (so) dobre in še boljše, kokor jih imajo v Benetkah in kar je treba za poln tisk imamo pri roki.”¹²

8 To će u *Predgovoru NT* (1562. – I. dio) Konzul sam naglasiti. Vidi: Jembrih, *nav. dj.* u bilj. 11 ovdje.

9 To je izvješće tada prevedeno na njemački jezik; objavio ga je Ivan Kostrenčić. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559 – 1565*. Wien, 1874., Faksimil spomenutoga izvještaja predočen je u mojoj knjizi (2007., 140–142).

10 Vidi: Jembrih, *nav. dj.*, str. 140–142.

11 Vidi: Rajhman, Jože. *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana, 1986., 62.

12 Cit. Jembrih, Alojz. *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu*. Zagreb, 2007., str. 114. Sintagmu “Biblijski zavod” stavio sam u navodnike, jer se tako u izvorima nigdje ne spominje. To je proizvoljni naziv proizašao od pojedinih autora u Njemačkoj, a preuzeli su ga neki slavisti, a danas ga uporno ponavlja u svojim radovima Stanko Jambrek. Točno se zna što znači biblijski zavod. U doba djelovanja Stipana Konzula, Primoža Trubara, Ivana Ungnada on nije postojao. Držim da u znanosti ne

Kao što se na koricama ovoga *NT* (u transliteraciji) iskazuju dva imena, neizmerno zaslužna za njegovo tiskanje, uz Konzula, to je i Antun Dalmatin koji je iz Ljubljane u Urach došao krajem ožujka 1561. Od tada su zajedno radili na prevođenju, ne samo *NT* već i drugih knjiga, *Table za dicu* (početnice, 1561.), *Katekizma* (1561.) itd. Naime, 1562. u Urachu je tiskano pet hrvatskih knjiga, na glagoljici i ćirilici, uključujući i glagoljski prvi dio *NT*.¹³

Kakvu su odgovornost pred javnošću imali prevoditelji možda nam najbolje oslikavaju Trubarove riječi, upućene kralju Maksimilijanu II. “(...) da bi vaše kr.(aljevsko) veličanstvo in drugi vedli tudi to, iz kakšnih knjig in kakšne stvari prevajamo, ostanejo li naši prevodi, tisk, pisava in črke brez graje in zasmehovanja in bomo li pred svetopisemskimi učenjaki in izkušeni v hrvatskem jeziku prebili preizkušnjo ali ne, hočem tudi o tem na kratko poročati. Imamo in uporabljamo hkrati več ko en prevod: latinskega, nemškega, laškega /talijnakoga/, (in zaradi nekaterih starih slovenskih /slavenski/ besed tudi češkega) sv. pisma, sledimo pa najbolj Erazmovemu in Luterovemu prevodu (...) Prav tako smo prevajalci obljubili njegovi milosti (Ungnadu): v primeru, da bi zaradi naših prevodov in tiskov bili sodno poklicani na odgovor, hočemo pred Bogu vdanimi, učenimi in nepristranskimi ljudmi osebno zagovarjati in braniti- jaz za svojo osebo, vse svoje prevedene latinskimi in nemškimi črkami, a prav tako Štefan Istran in Anton Dalmatin vse knjige, ki jih s svojimi pomočniki prevedeta in dasta natisniti s hrvatskimi in cirilskimi črkami.”¹⁴ A kako su se čitatelju *NT* na hrvatskom jeziku obratili Antun Dalmatin i Stipan Konzul Istrian u svome *Predgovoru*, možda je najbolje pročitati (dio teksta).

“(...) Znajuč tada mi, da takove ciele Biblije, ni Staroga ni Novoga testamenta, va ovom našem harvackom jaziku ne imate, listo nike izdirke, tere kusi iz Biblije vazeti. (...) I ti isti kusi nisu povsuda pravo ni razumno stumaćeni. (...) U takvom našem razmišljanju, pridoše nam pred ruke jedne knjige s kranskim jazikom z latinskimi slovmi štampane, koji jazik, kako vi znate s hrvackim jazikom mnogo se sklada, tako da jedan hrvackoga jazika človik u potrebe more jednoga Kranjca razumeti. I te

treba robovati nečijim metajezničnim sintagmama kao što je ova spomenuta. Dakle, u Urachu nije postojao nikakav “Biblijski zavod” u današnjem poimanju te sintagme. O metajezničnim nazivima tiskare u Urachu vidi u mojoj knjizi (2007., 100–106).

13 Vidi: Bučar, Franjo, Franjo Fancev. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. *Starine JAZU*, knj. 39; Zagreb, 1938., 49–129.

14 Rupel, Mirko. *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana, 1966., 131–132.

iste knjige je gospodin Primuž Trubar, stari predikač evangelski ota svih Kranac vele pošteno znan i držan, va nemškoj deželi štampati činil. K tomu jesmo se pridružili.”¹⁵ Dalje opisuju (autori predgovora) da su to uspjeli učiniti samo uz pomoć kralja Maksimilijana II., Krištofa vojvode würtenerškoga, Ivana Ungnade i ostalih plemenitih *dobrih nemških deželan* koji su novčano čitavi projekt poduprli te da su u “nimških stranah iznova gori naredili i postavili dve štampe, glagolsku i cirulsku”. Potom navode i to: “Mi paki takajše i jure dobro znamo, da vsakomu ovo naše tumačenje, i ova naša slova ne bude ugodno. Na to vi predragi dobri krstjani Hrvati znajte, da jesmo s tim našim tumačenjem vsim slovenskoga (slavenskoga) jezika ljudem služiti hoteli, najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takajše Bošnjakom, Bežjakom, Srblanom i Bulgarom. (...) Toga radi jesmo va ovo naše tumačenje ove priproste, navadne razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vrimena besede, koje Hrvati, Dalmatini i drugi Slovenci (Slaveni) i Kranjci najveće va njih govorenju govore, hotili postaviti. (...) Ako li paki koja besida ili slovo vam se bude videlo nerazumno ili krivo, dajte nam to isto redom v ljubove na znanje, hoćemo se popraviti i pobolšati. I ako je ošće ko slovo u kih besedah krivo ili naopak postavleno, to vi takajše na dobro i na bole stumačite i vazmite. Jere svaki početak poimani v ovih velikih teških ričah i nigdar ne bil naplne svršen. Mi smo sada v naglosti učinili koliko smo najbolje i razumnije mogli, i za naprid ošće hoćemo s božju pomoću verno paščiti se što najveće budemo mogli. (...) Vaši službenici i kapelani – Anton Dalmatin, Stipan Istriani.”¹⁶

Kao što se iz navedenoga citata iz *Predgovora NT* razabire, prevoditeljima je itekako bilo stalo do što razumljivijega jezika koji su odabrali, a to je bio jezik sjevernoga čakavskog govornog područja s obilježjima crkveno-slavenskoga jezika, no u leksiku višefunkcionalne uporabnosti na terenu.¹⁷ To se posebno može razabrati u riječima označenim zvjezdicom (*), a na rubnici također sa zvjezdicom (*) donose drugu riječ koja je u uporabi na određenom terenu, govornoj sredini; takve riječi postaju sinonimi.¹⁸ Sve se to nalazi i u transliteriranom tekstu *NT* (2013.). Naglašavam da je knjiga *NT*, kao i glagoljski izvornik, spomenik hrvat-

15 Vidi pretisak *Novoga testamenta* iz 2007., kao i latinične prijepise iz 2013. i 2015.

16 *Isto*.

17 Vidi: Kuštović, Tanja. Jezik hrvatskog protestantskog ćirilčkog Novog zavjeta (1563.) prema hrvatskoglagojskoj tradiciji. *Filologija*, HAZU, br. 62; Zagreb, 2014., 115–129.

18 Više o tome vidi: Jembrih, 2007., *nav. dj.*, 181–204.

skim prevoditeljima, hrvatskome jeziku i glagoljici kojom je sačuvana i u Europi posvjedočena kulturna i jezična samosvojnost Hrvata i u doba Reformacije. Ta je knjiga nastala na slijedu hrvatske glagoljaške tradicije i kao takva utkana je u početke prevođenja *Biblije* na hrvatski jezik.

Spomenut ću samo, da ovo izdanje, uz transliterirani tekst, glosarij, hrvatski prijevod Trubarova teksta posvete Maksimilijanu II., tekst pogovora, sadrži i dio koji, u dosadašnjoj hrvatskoj bibliografiji tiskanih hrvatskih knjiga u Urachu, čini stanovit *novum* To je prilog (faksimil) *Errata* – ispravci, koji su namijenjeni *NT* (1562. – I. dio). Taj *unikum* nalazi se danas u Šopronu, u Evangeličkom arhivu, u kojem ga ja autor ovoga teksta osobno listao i dao kopirati, a kasnije i digitalno snimiti. Stoga je 16 stranica glagoljskih *Errata* prvi put predočeno u izdanju o kojem je ovdje riječ. Ta je *Errata* vrlo oštećena, jer je izvađena iz korica ćiriličkoga *NT* (1563.) gdje su stranice služile kao makulatura (nepotrebnii papir). Dakle, transliterirano izdanje *NT*, I. dio (1562.) donosi i nešto posve novo za hrvatsku bibliografiju tiskanih knjiga u Urachu (1561. – 1565.).

Tako će sada, biblijski glagoljski dragulj *NT*, kao integralni dio hrvatske književne riječi i hrvatskoga identiteta, biti dostupan široj čitateljskoj, stručnoj i znanstvenoj javnosti, jer je predugo bio pritiješnjen zaboravom i prešućivanjem, a spomenuti izdavački pothvat (2013.) otklonio je tu nepravdu.

Novim izdanjem *NT* (1562./63, i II. dio) u sasvim novom ruhu – latiničkoj transliteraciji, zapravo svjedočimo o izdavačkom pothvatu stoljeća za što su zaslužni cijenjeni izdavači: Adventističko teološko visoko učilište iz Maruševca, Školska knjiga iz Zagreba i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Stoga hvala svima koji su pomogli da se to izdanje pojavi na svjetlu dana, a ponajviše Dragutinu Mataku, koji je bio u svemu tome kotač zamašnjak. Jasno, da su ipak najvažniji dio posla obavili autori transliteracije: Tanja Kuštović, Vesna Badurina Stipčević i Mateo Žagar te sastavljač glosarija Alojz Jembrih koji je latinični prijepis kolacionirao i korigirao.¹⁹

19 Alojz Jembrih je za oba dijela *Novoga testamenta* izradio glosarij pridodan na kraju transliteracije.